

В разговора участват

СОКРАТ

ГЛАВКОН

ПОЛЕМАРХ

ТРАЗИМАХ

АДИМАНТ

КЕФАЛ

ПЪРВА КНИГА

Увод

I Вчера слизах с Главкон¹, сина на Аристон, в Пирея², за да се поклоня на богинята³ и в същото време да видя как ще отпразнуват празника, който провеждаха за първи път. Според мен церемонията беше изпълнена така хубаво и благопристойно от местните жители, както я изпълняваха самите траки. След като се помолихме и видяхме всичко, ние се върнахме в Атина. Полемарх, синът на Кефал, като ни видя отдалече, че ние вече се отправяме за дома, заповяда на своя роб да ни настигне тичешком и да ни каже да го дочакаме. Младият роб ме хвана за дрехата отзад и каза:

– Полемарх ви моли да почакате.

Аз пък се обърнах и попитах:

– Къде е той?

– Той е назад – отвърна робът – и скоро ще пристигне; но вие го почакайте.

– Нека почакаме тогава – каза Главкон.

Малко след това към нас се присъединиха Полемарх, Адимант, брат на Главкон, Никерат Никиев и някои други, които се връщаха от тържествената процесия. Тогава Полемарх каза:

- Изглежда, Сократе, вие бързате за Атина.
- Ти добре се досещаш – отвърнах му аз.
- А виждаш ли колко сме ние? – продума той.
- Как не!

– Следователно трябва вие или да сте по-силни от тези тук, или да останете тука.

– Но има още нещо – казах аз, – ние трябва да ви убедим защо трябва да ни пуснете да вървим.

– А нима бихте могли да убедите тези, които не слушат? – отвърна той.

– Никак не е възможно това – отвърна Главкон.

– Бъдете уверени, че ние няма да ви слушаеме.

328 Адимант пък рече:

– Нима не знаете, че тази вечер ще има конно факелно надбягване⁴ в чест на богинята?

– С коне! – възкликнах аз. – Това е нещо ново.

Дали, надбягвайки се с коне, състезателите ще си предават запалени факли един на друг? Или нещо друго?

– Точно така – отговори Полемарх. – Освен това ще уредят нощни увеселения, които заслужава да се видят. След като се нахраним, ние ще видим нощните веселия и ще се срещнем там с много млади люде и ще се разговорим с тях. Затова останете и не се противете.

В Тогава Главкон каза:

– Изглежда, че трябва да останем.

– Щом ти мислиш така, така и трябва да постъпим – казах аз.

II И така, ние се отправихме за дома на Полемарх и там заварихме Лизий и Евтидем, братя на Полемарх, и заедно с тях халкидонеца Тразимах, пеонеца Хармантид и Аристонимовия син Клитифонт.⁵ Там беше и Полемарховият баща Кефал.⁶ Той ми изглеждаше вече много застарял – бях го видял за последен път преди много време. Кефал с венец на глава⁷ седеше върху стол

С

с мека възглавничка, тъй като принасяше жертва във вътрешния двор. Ние насядахме край него, понеже там имаше наредени в кръг столове. Щом ме видя, Кефал ме поздрави и каза:

– Сократе, ти вече рядко идваш при нас в Пирея, а би трябвало да идваш. Ако аз все още можех да отивам лесно в града, нямаше да има никаква нужда ти да идваш тука. Тогава ние щяхме да идваме при теб. Но сега ти трябва да идваш по-често при нас. Знай, че колко повече ми стават чужди телесните удоволствия, толкова по-голямо желание имам и изпитвам удоволствие от разговорите. Ти, въпреки, не се отказвай от твоето занимание, продължавай да общуваш с младежите, но и не забравяй да идваш при нас като при приятели и близки другари.

– Кефале, това е редно, а и на мен ми е приятно да разговарям с люде в напреднала възраст – казах аз. – Те вече са извървели този път, който вероятно ще трябва да изменим и ние. Затова трябва да ги питам какъв е този път: неравен и труден ли е, или пък е равен и лесен. Особено с удоволствие бих питал тебе как изглежда това, понеже ти си вече на тая възраст, която поетите наричат праг на старостта. Бих питал дали е трудна тая част от живота и какво ще кажеш ти за това?

III – Кълна се в името на Зевс, че аз ще ти кажа, Сократе, това, което мисля – отвърна той. – Обикновено се разбираме помежду си ние, хората, които имаме почти еднаква възраст, и оправдаваме древната поговорка.⁸ Повечето от нас, когато се събираме, тъгуват, понеже копнеят за насладите от млади години и си спомнят за свои любовни удоволствия, пирове, гощавки и други подобни; оплакват се, че са лишени от нещо съществено, като смятат, че тогава са живели добре, а сега вече не е така. Някои пък страдат, че старостта им се взема на присмех от техни близки, и затова пеят тъжна песен за

D

E

329

B

старостта като за виновница на злините им. Според мое-
то мнение, Сократе, тия люде не обвиняват самата вина.
Ако наистина старостта беше причина, то трябваше и
аз да понасям поради нея същото, което търпят всич-
ки останали, достигнали тая възраст. Напротив, аз вече
съм имал възможност да се срещам с други, не такива
старци, и на първо място със Софокъл. Някой си срещ-
нах поета и го попитал: „Софокле, как си с любовните
удоволствия? Можеш ли още да общуваш с жени?“ На
това Софокъл отговорил: „Кажи го по-добре, човече!
Аз се освободих от това общуване с най-голяма радост,
сякаш отбягнах бесен и жесток тиранин.“ И тогава смя-
тах, че поетът е отговорил добре, а и сега съм на същото
мнение. Има пълно спокойствие и мир за старостта от
тия удоволствия. Когато страстите престанат да се раз-
палват и отслабнат, тогава настъпва онова състояние на
Софокъл – освобождаване от много и бесни господари.
Причината затова и за неприятностите с домашните е
една и съща: и тя не е в старостта, а в човешкия нрав,
Сократе. Ако старците са добронравни и с лек характер,
то и старостта е лесно поносима за тях. Ако ли не са с
добър нрав, Сократе, то и старостта, и младостта са ед-
накво непоносими за такъв човек.

IV Аз се възхитих от тия му думи. И понеже исках да
говори още, подтикнах го към това, като казах:

– Аз смятам, Кефале, че мнозина няма да се съгласят и няма да приемат казаното от теб, но ще мислят, че ти лесно понасяш старостта си не поради своя нрав, а поради притежаването на голямо богатство. А казват, че богатите имат много средства за утеха.

330 – Ти говориш истината – отвърна ми той. – Те не ще се съгласят. До известна степен имат право да мислят така, но все пак грешат. На мен ми харесва отговорът на Темистокъл⁹, даден на един серифянин, който

го наскърбил, като казал, че Темистокъл дължи славата си не на лични заслуги, а на своя роден град. „Самият аз нямаше да се прославя, ако бях серифянин, отвърнал Темистокъл, нито пък ти би се прославил, ако беше атинянин.“ Тия думи добре прилягат за бедните старци, които мъчно понасят старостта си, макар да е еднакво трудно: както за бедния добронравен човек не е лесно да понася старостта, така и за недобронравния човек, който е богат, е трудно да владее себе си.

– Кефале – попитах аз, – дали ти сам си спечелил по-голямата част от богатството, което притежаваш, или си го получил в наследство?

– Как е възможно сам да съм го спечелил, Сократе – отвърна той. – Половината от богатството си получих от моя дядо и от моя баща. Дядо, мой съименник¹⁰, получил в наследство почти такова голямо богатство, каквото сега аз притежавам. А и сам многократно го увеличил, но моят баща Лизаний го намалил и направил по-малко и от притежаваното сега от мен. Що се отнася пък до мен, аз бих бил доволен да мога да го предам на децата си не само да не е намалено, но ако може и да е малко увеличено в сравнение с полученото от мен.

– Аз те попитах за това – продумах аз тогава, – понеже ми изглежда, че ти не обичаш много парите, а това правят обикновено ония, които сами не са ги печелили. А пък тия, които са ги спечелили сами, те двойно или много повече ги зачитат от тези, които не са ги спечелили. Както поетите обичат своите произведения и бащите своите деца, така също и забогателите чрез труд обичат парите си като свои произведения, а не в зависимост от ползата, както правят другите. Поради това те стават неприятни, понеже не желаят нищо друго да хвалят освен богатството си.

– Право говориш – отвърна той.

B

C

За справедливостта

D **V** – Кажи ми обаче – продължих аз, – щом това е съвсем така, какво смяташ за висше благо, от което може да се наслади притежателят на голямо богатство?

Той ми отговори:

– Вероятно моят отговор няма да бъде убедителен за мнозина. Знай все пак, Сократе, че щом някой започне да мисли за смъртта, у него се появяват страх и грижа за неща, за които по-рано дори не му е идвало наум. Разказваните митове за преизподнята, където порочните люде трябва да получават наказания, биват осмивани от тях, а в душата им се промъква мисъл, че може митовите да са верни. Това е или поради присъщата на старите хора слабост, или защото приближава вече края на живота и затова повече се замислят за задгробния живот. Изпълнен със съмнение и страх, старецът започва да размишлява и да обмисля дали не е оскърбил някого. Той открива в живота си много неправди и неочаквано пробуден от сън, подобно на децата бързо скача, трепери от страх и живее с лоши очаквания. А този, който няма и мисъл за свои несправедливи постъпки, винаги живее с приятна надежда – тая добра кърмилница на старостта, както я нарича Пиндар.¹¹ Твърде хубаво, Сократе, той говори за онзи човек, който прекарва живота си справедливо и благочестиво:

Сладка надежда сърцето му топли, тая кърмилница на старостта, и съпътства живота му. Тая надежда управлява ума на смъртните, които мислят лукаво.

Това е казано удивително силно. Затова аз мисля, че припечелването на пари е твърде важно не за всеки човек, а само за разумния и справедливия. Притежаването на пари довежда до голяма степен до положение, та ня-

кой преднамерено мами и лъже, когато дължи някакви жертви за бог или пари на човек, и да не се плаши никак. Богатството носи и много други изгоди. Особено бих подчертал, Сократе, че за разумния човек богатството е много полезно.

– Прекрасно разсъждаваш, Кефале – казах аз. – Самото това, справедливостта, дали ще я наречем просто истина, или пък връщане на това, което някой е получил от друг, или пък едни и същи неща един път са справедливи, а друг път са несправедливи? Да си послужи с пример. Всеки би казал, че ако някой вземе оръжие от свой приятел, който е със здрав разум, не би трябвало да му върне оръжието, ако онзи си го поиска, когато вече е загубил разума си. Ако му го върне, той няма да е прав, понеже би го дал и би казал цялата истина на така повреден човек.

– Правилно разсъждаваш – рече той.

– Следователно не е вярно определението на справедливостта, че тя е говорене на истината и връщане на взетото.

– Съвсем вярно, Сократе, ако трябва да вярваме на Симонид¹² – подхвана разговора Полемарх.

– Впрочем сега предоставям на вас да продължите разговора – рече Кефал, – защото аз вече трябва да се погрижа за жертвоприношението.

Аз го попитах:

– Полемарх ли ще бъде твой наследник?

– Без съмнение – отвърна Кефал с усмивка и в същия момент тръгна към жертвите.

VI – Каж ми ти, наследнико на разговора – рекох аз, – какво е мнението на Симонид за справедливостта, което ти смяташ за правилно.

– Отдаването на всеки човек дължимото е справедливост – отговори Полемарх. – Като казва това Симонид, аз смятам, че говори добре.

– Разбира се – казах аз. – Не е лесно да не се вярва на Симонид: той е мъдър и божествен човек. Все пак ти, Полемархе, вероятно знаеш какво той говори, но аз не
332 зная. Ясно е обаче, че не говори за това, за което ние разсъждавахме преди малко: връщането на дадено нещо на човек, който вече не е с ума си, когато си го иска, макар че то му се дължи, понеже е дадено от него. Нали така?

– Да.

– Даденото не трябва да се връща на човек тогава, когато той си го иска, без да е със здрав разум?

– Точно така е – отговори той.

– Следователно Симонид разбира нещо друго, когато твърди, че справедливостта е връщане на дължимото.

– Заклевам се в Зевса, друго нещо разбира – каза Полемарх. – Той смята, че приятелите са длъжни да правят на приятелите си само добро и нищо лошо.

– Разбирам – заявих аз. – Не дава дължимото на този,
В който връща поверените му пари, когато получаването и връщането им са вредни; приятели се наричат тези, от които един получава, а другият дава. Нали ти приписваш това изказване на Симонид?

– Разбира се, това.

– Какво? Нима трябва да връщаме и на враговете си това, което им се дължи?

– Съвсем вярно. Да им се връща това, което им се дължи.

– От един враг на друг се дължи, мисля, някаква злина, както си е редно.

VII Ето защо Симонид – казах аз – като поет, изглежда,
С е представил за справедливост това, което му се е струвало, че е такова, но е имал предвид, че справедливостта е въздаване на всеки това, което подобава, и го е нарекъл дължимо.

– А ти как мислиш? – попита той.

– В името на Зевс – отвърнах аз, – ако някой попиташе поета: Симониде, кому и какво дава – дължимото или подходящото – науката, която се нарича медицина? Какъв отговор мислиш, че той би ни дал?

– Ясно е, че медицината дава лекарства, храна и пиене на телата.

– А кому и какво дава – дължимото или подходящото – изкуството, наричано готварство?

– То придава вкус на храната.

– Добре! Но кому и какво може да даде изкуството, което се нарича справедливост?

D

Той отговори:

– Сократе, ако трябва да следваме досегашните отговори, това изкуство принася полза на приятелите и причинява вреда на враговете.

– Следователно той би определил справедливостта като правене добро на приятелите и правене зло на враговете?

– Мисля, че е така.

– Но кой е най-способен да прави добро на приятелите си и зло на враговете по отношение на болест и здраве?

– Лекарят.

– А кой е най-способен по време на опасност в морето да прави добро или зло на плаващите?

E

– Кормчията.

– Как стои въпросът със справедливия? С какво свое дело и във връзка с каква дейност той може да бъде най-способен да прави добро на приятелите си и да вреди на враговете си?

– Струва ми се, при нападение и при отбрана във време на сражение.¹³

– Добре! Но, драги Полемархе, лекарят не е полезен на тия, които не боледуват.

– Да.

- Кормчията също не е полезен на тия, които не плават.
- Да.
- Справедливият пък няма да е полезен на тия, които не воюват.
- Съвсем не. Аз не мисля това.
- 333 – Значи справедливостта е полезна и в мирно време?
- Полезна е.
- Също и земеделието? Така ли?
- Да.
- И за събиране на плода.
- Да.
- Също и общарският занаят?
- Да.
- Мисля, че ще кажеш за изработването на обувки.
- Безспорно.
- Но справедливостта за каква полза и нужда може да послужи в мирно време?
- За търговски сделки, Сократе.
- Сделки ти наричаш общуванията или нещо друго?
- Естествено общуванията.
- Но справедливият или опитният играч е добър и полезен съобщник при игра с камъчета?
- Играчът.
- Но при строеж за нареждане на тухли и камъни справедливият ли е по-полезен и по-добър от строителя?
- Съвсем не.
- В – В какво отношение справедливият ще бъде по-добър от свирача на цитра, както последният е по-добър от справедливия в свиренето с цитра?
- Според мен при паричните средства.
- Може би, Полемархе, но с изключение на използването на парите, защото при нужда изобщо да се купу-
- С

ва или продава кон с пари според мен по-полезен в такива случаи е конярят. Не е ли така?

– Изглежда.

– А когато става въпрос за кораби, нали за предпочитане е корабостроителят или морякът?

– Разбира се.

– В какъв случай справедливият е по-полезен от другите хора при използването на златото и среброто за обществото?

– При тяхното събиране и запазване, Сократе.

– С други думи, ти казваш при тяхното неупотребяване и запазване?

– Точно така.

– Значи справедливостта по отношение на парите е тогава полезна, когато самите пари са безполезни?

– Изглежда така.

– За запазването на земеделско сечиво е полезна следователно справедливостта и за обществото, и за отделно лице, но за неговото използване нали е необходима опитността на земеделец?

– Ясно е, че е така.

– Ти ще кажеш, че справедливостта е полезна за запазване на щита и цитрата, но когато те трябва да се употребяват, тогава е полезно изкуството на оръжейника и музиканта.

– Нужно е.

– Така и при всички други случаи: справедливостта при ползване е безполезна, а при неизползване е полезна?

– Изглежда, че е така.

VIII – Приятелю, според теб справедливостта има голямо значение, щом се явява полезна при безполезното. Нека разгледаме следния пример. Нали е вярно, че този човек, който умее да нанесе най-сполучливия удар в сра-

D

E

жение, в юмручен бой и във всяко друго състезание, той ще може и да се пази?

– Безспорно.

– И който умее да се запази от болест, той е твърде способен тайно да направи друг да се разболее?

– Смятам.

334 – А нали е добър този страж на лагер, който може да похити вражеските замисли и действия?

– Съвсем вярно.

– Следователно способният страж е и способен крадец на пазената вещ?

– Изглежда, че е така.

– И тъй, ако справедливият човек може да пази пари, той може и да ги открадне.

– Цялото разсъждение води до този извод – рече Полемарх.

В – Както изглежда, според теб всеки справедлив човек се явява и крадец. В това ти си се поучил от Омир, понеже той обича Автолик¹⁴, дядото по майка на Одисей, и го отрупва с похвали между всички хора поради кражбата му и поради клетвонарушението му. Излиза според твоето мнение и според мнението на Омир и Симонид, че справедливостта е умение да се краде – разбира се, в полза на приятелите и във вреда на враговете.

– Не, кълна се в Зевса, но и сам не зная какво казах. Впрочем на мен все още ми се струва, че справедливостта изисква да принасяме полза на приятелите си и да вредим на враговете.

С – Но смяташ ли ти за приятели ония, които изглеждат добросърдечни към всекиго, или пък само ония, които в действителност са добросърдечни, макар и да не изглеждат такива? Същото се отнася и за враговете.

– Естествено – отвърна той, – че всеки обича тия, които смята за добросърдечни, а мрази ония, които смята за недобросърдечни.

– Но не грешат ли в това отношение хората? Не смятат ли те мнозина недобросърдечни за добросърдечни и обратно?

– Грешат.

– Следователно за такива хора добрите са врагове, а лошите са приятели.

– Така е.

– Но в този случай справедливостта изисква да бъдат полезни на лошите, а да вредят на добрите?

– Очевидно.

– А между другото, добрите са справедливи и не могат да постъпват несправедливо.

– Вярно.

– И тъй, според твоето мнение справедливо е да се прави зло и на тях, които не вършат нищо несправедливо?

– В никакъв случай, Сократе – отвърна той. – Такава мисъл е престъпна.

– Трябва – казах аз – тогава да се вреди на несправедливите и да се принася полза на справедливите.

– Изглежда, че тая мисъл е по-добра от първата.

– Но, Полемархе, ще се случва понякога мнозина, които имат погрешно мнение за хората, да признават за справедливо да вредят на приятелите си, понеже ги смятат за лоши, а да принасят полза на враговете си, тъй като им изглеждат добри. Тогава ще твърдим противоположното на това, което приемаме, че казва Симонид.

– Често това се случва, рече Полемархе. – Но нека се поправим, защото, изглежда, ние неправилно определихме понятията „приятел“ и „враг“.

– А как ги определихме, Полемархе?

– Казахме, че приятел е този, който ни изглежда добросърдечен.

D

E

– А как сега да поправим това определение? – рекох аз.

– Приятел е този, който ни изглежда и в действителност е добросърдечен – отвърна той. – А онзи, който
335 само изглежда добросърдечен, но в действителност не е, той не е приятел, макар и да изглежда такъв. Същото определение се отнася и за врага.

– От твоите думи излиза, че приятелят е добър, а врагът е лош.

– Да.

– Но дали няма да кажеш да смятаме за справедливо нещо друго от това, което установихме: справедливо е да правим добро на приятеля, а зло на врага. Не трябва ли да прибавим към това още нещо: справедливостта изисква да правим добро на приятеля, понеже той е добър, а да вредим на врага, понеже е лош?

В – Точно така – отвърна той. – Това ми се струва, че е казано добре.

IX – Свойствено ли е на справедливия човек – попитах аз – да принася вреда или полза на хората?

– Без съмнение – отвърна той, – трябва да принася вреда на лошите и на враговете.

– А при конете, когато им се вреди, по-добри или по-лоши стават?

– По-лоши.

– Те стават по-лоши по отношение на кучетата или на другите коне?

– По отношение на конете.

– Следователно и кучетата, когато им причиняваме вреда, стават по-лоши по отношение на кучетата, а не по отношение на конете?

– Необходимо е да бъде така.

– А когато се причинява вреда на хората, друже мой, нали трябва да кажем, че те стават по-лоши по отношение на човешките качества?

- Точно така.
- Справедливостта не е ли човешка добродетел?
- И това е така по необходимост.
- Значи, приятелю, когато се причинява вреда на хората, те по необходимост стават по-несправедливи? C
- Изглежда.
- Но могат ли музикантите чрез музиката да направят някои немусикални?
- Не е възможно.
- Или конниците чрез конното изкуство да направят някои чужди на това изкуство?
- Не е възможно.
- Или справедливите чрез справедливостта да направят някои несправедливи? Или добрите чрез добродетелта да направят хората лоши? D
- Не е възможно.
- Аз смятам, че на топлината е свойствено не да разхлажда, а тъкмо обратното.
- Да.
- А на сухотата е присъщо не да овлажнява, а противното.
- Съвсем вярно.
- И на добрия не е присъщо да вреди, а обратното.
- Ясно е това.
- Нали справедливият е добър?
- Така е.
- Нали, Полемархе, на справедливия не е присъщо да причинява вреда нито на приятел, нито на някой друг, а това е присъщо на човек с противоположни качества, т.е. на несправедливия?
- Сократе – рече той, – смятам, че ти говориш самата истина.
- Следователно този, който твърди, че справедливостта се състои в отдаване всекиму заслуженото, и под E

това разбира, че справедливият човек трябва да причинява вреда на враговете и да принася полза на приятелите, говорещият това не е мъдър, защото не говори истината, а за нас е ясно, че не е справедлив този, който причинява вреда.

– Съгласен съм – каза той.

– Ние ще поспорим – рекох – общо и с теб, ако някой твърди, че Симонид, Биас, Питак и някой друг от мъдрите и блажени мъже е казал това.

– Аз съм готов да взема участие в спора – отговори той.

336 – А знаеш ли – попитах аз – чия е тая мисъл, че справедливостта се състои в това да бъдеш полезен на приятелите и да вредиш на враговете?

– Чия? – попита той.

– Смятам, че тя принадлежи или на Периандър, или на Пердика, или на Ксеркс, или на тиванеца Исмений, или на някой друг от тия богати мъже, които си въобразяват, че са много силни.

– Това, което казваш, е съвсем вярно – потвърди той.

– Да бъде така – отвърнах аз. – Но понеже това не е справедливостта, нито правдата, то какво друго може да бъде тя?

В **Х** Докато ние разсъждавахме, Тразимах често се опитваше да прекъсне нашия разговор, но биваше възпиран от седящите около нас, които желяеха да чуят разговора ни докрай. Когато пък ние свършихме и аз предложих новия въпрос, той не можа да се въздържа, но настръхна подобно на звяр и пристъпи към нас, сякаш искаше да ни разкъса. Аз и Полемарх изпаднахме в ужас, а той извика сред стаята:

– Сократе, каква бърбурост ви е обхванала вече от известно време? Какви глупости си разменяте, като си отстъпвате един на друг? Ако ти наистина желяеш да

узнаеш какво е справедливостта, недей само да задаваш въпроси и не се любивай да опровергаваш това, което някой ти отговаря. По-лесно е да се пита, отколкото да се отговаря. И ти сам отговаряй и кажи какво смяташ за справедливо. Не ми говори само какво е необходимо, какво е полезно, какво е целесъобразно, какво е носещо печалба и какво е изгодно, но ми кажи ясно и точно това, което би отговорил, защото аз не ще допусна да ми говориш празни приказки.

Като чух, аз се смутих и ужасен го погледнах. И си помислих, че не бих продумал и дума, ако не бях го изпреварил да отправя поглед към него, преди той да отправи поглед към мен. Но понеже той започна с думи да беснее срещу мен, то аз по-рано погледнах, та можех вече и да му отговоря и разтреперан да му кажа:

E

– Тразимахе, не бъди толкова строг към нас. Ако аз и Полемарх при изследването на въпросите сме сгрешили, знай, че сме сгрешили против нашата воля. Смятай, че ако ние търсехме злато, доброволно нямаше да си отстъпваме един на друг в търсенето и нямаше да си пречим за намирането му. Но търсейки справедливостта, която е много по-ценна от голямо количество злато, бихме ли могли така безразсъдно да си отстъпваме един на друг и да не залягаме с всичките си сили да я открием? Недей да си мислиш подобно нещо, приятелю! Напротив, аз мисля, че ние сме безсилни и затова заслужава да бъдем по-скоро съжалявани от вас, които сте силни, вместо да бъдем укорявани.

XI След като чу тия ми думи, той се усмихна презрително и каза:

337

– Херкулесе, ето това е обикновената Сократова ирония! Аз предварително си знаех и го казах на тия¹⁶, че ти няма да искаш да отговаряш, но ще си служиш с ирония и по-скоро ще направиш всичко друго, но не и да отговаряш, когато някой те пита за нещо.

– Ти си мъдрец, Тразимахе – рекох аз. – Следователно знаеш, че ако попиташ някого колко е голямо числото дванадесет и заедно с въпроса му кажеш: не ми казвай, **В** човече, че дванадесет е равно на две по шест или на четири по три, нито на шест по две или на три по четири, няма да приема твоя отговор, ако това ми дрънкаш. Ясно е, мисля, че никой не би ти отговорил на такъв въпрос. Но ако ти каже някой: какво говориш, Тразимахе? Как да не ти отговоря нищо за това, което ти ми каза предварително? Ако, чудни човече, това е вярно, трябва ли да говоря друго, което се различава от истината? Какво ти **С** ще кажеш? Какво би му отговорил на това?

– Добре – отвърна той. – Колко много това прилича на онова.¹⁷

– Нищо не пречи – отвърнах аз. – Нека не е подобно, но щом на запитания така му се струва, смяташ ли, че той ще отговори не така, както мисли, дори ние да му забраняваме? Или няма да отговори така?

– Нямах ли намерение и ти да постъпиш така? – попита той. – Не желаеш ли и ти да говориш това, което аз забраних?

– Не бих се учудил – казах аз, – ако дотам ме доведе изследването.

Д – А какво ще правиш – попита той, – ако аз дам друг отговор за справедливостта наред с всички ония отговори и той се окаже по-добър от тях? Какво наказание ще си избереш?

– Какво друго наказание освен това, което подобава за човек, който не знае? – отговорих аз. – Навярно ще бъде полезно да се науча от някого, който знае. А такова наказание аз съм готов да претърпя, понеже то е приятно.

– Мили мой – рече той, – за учението трябва да заплатиш с пари.

– Разбира се – рекох аз, – стига само да ги имам.

– Има ги – намеси се Главкон. – Щом е за пари, Тразимахе, говори, и ние всички ще ги внесем за Сократа.

– Съвсем вярно – продума Тразимах. – Сократ и сега остава верен на своя обичай: сам да не отговаря, а да взема думата, когато друг някой отговаря, и да опровергава. Е

– Но как ли да отговаря човек, любезни – казах аз, – когато първом не знае и признава своето незнание, и, второ, дори и да има някакво понятие за разисквания въпрос, забранява му се от порядъчен човек да говори това, което мисли? За теб обаче подхожда повече да говориш, понеже ти знаеш и имаш какво да кажеш. Затова не се противи, а се покажи милостив и не се бави да поучиш с отговорите си мене, Главкон и другите.

338

Справедливостта е полезна за силния

XII Щом казах това, Главкон и другите започнаха да го молят да се съгласи. Явно беше, че и сам Тразимах желаше да говори, за да се прослави, понеже беше убеден, че отговорът му ще бъде прекрасен; но все още за лице се противеше, като ме заставяше да отговарям. Накрая той отстъпи и каза:

– Такава е мъдростта на Сократа – сам не желае да учи, а мимоходом да се учи от другите и да не се отплаща за това с благодарност.

В

– Вярно казваш, Тразимахе, че аз се уча от другите – отговорих, – но че оставам неблагоприятен – лъжеш. Отблагодарявам се, както мога. А мога само с похвала: аз нямам пари. Колко пък усърдно правя това, щом сметна, че някой говори добре, ти сега ще узнаеш, щом започнеш да отговаряш, защото съм убеден, че ще отговаряш добре.

С – Слушай тогава – рече той. – Аз смятам, че справедливостта не е нищо друго освен полезното за по-силния.¹⁸ Но защо не ме хвалиш, не желаеш ли?

– Първом да разбера какво говориш – казах, – защото сега все още не разбирам. Ти твърдиш, че справедливостта е полезна за по-силния. Но, Тразимахе, какво е това, което говориш? Ти всъщност казваш: борецът
D Полидамас е по-силен от нас и за тялото му е полезно говеждото месо, но същата храна и за нас, които сме по-слаби от него, също е полезна и справедлива.

– Ти си безсрамен, Сократе – прекъсна ме той, – понеже схващаш казаното в такъв смисъл, та да ти е най-лесно да го изопачиш.

– Съвсем не – отвърнах аз, – но ти повтори по-ясно това, което казваш.

– Нима ти не знаеш – отвърна той, – че едни от градовете-държави се управляват от тирани, други от народа, а трети от аристократите?

– Как да не зная?

– Нали във всяка държава-град този е по-силен, който управлява?

– Без съмнение.

– Нали всяка власт създава закони според това, което
E е полезно за нея: демокрацията за народа, тиранията – за себе си, и другите по същия начин. Като създава закони, полезни за себе си, властта ги обявява за справедливи за поданиците и наказва нарушителя им като престъпник и по-
339 стъпващ несправедливо. Затова, любезни, аз твърдя, че във всички градове-държави едно и също нещо е справедливо – полезното за установената власт. Но властта господства така, че всеки, който правилно мисли, разбира, че навсякъде справедливото е едно и също – полезното за по-силния.

– Сега вече разбрах това, което говориш – отвърнах аз. – Остава само да разбера дали това е вярно, или не е

вярно. Ти, Тразимахе, отговаряш, че полезното е справедливо. Ти ми забраняваше да отговарям така, а само прибавяш „за по-силния“.

– Но прибавката не е съществена – рече той.

– Не е известно дали е съществена, но е известно, че трябва да се изследва дали е вярно това, което говориш. И аз съм съгласен, че справедливото е полезно, но ти прибавяш и твърдиш, че то е полезно за по-силния. Аз пък не зная и смятам, че трябва да се изследва.

– Изследвай – рече той.

XIII – Така и ще бъде – отвърнах аз. – Кажй ми дали смяташ за справедливо подчиняването на властите?

– Да.

– А управниците във всички градове-държави непогрешими ли са, или могат да грешат?

– Без съмнение – рече, – те могат и да грешат.

– Като пристъпват да издават закони, едни от тях издават справедливи закони, а други пък несправедливи?

– Допускам.

– А когато управник създава справедлив закон, значи ли, че предписва полезно за себе си, а при несправедлив закон предписва ли за себе си нещо несползливо? Ти как мислиш?

– Аз така мисля.

– Предписаното обаче трябва да се изпълнява от поданиците и това е справедливо?

– Как иначе?

– Според твоите думи не само полезното за по-силния е справедливо, но и противното, т.е. несползливото.

– Какво говориш ти? – извика той.

– Същото, което и ти казваш. Но нека го разгледаме по-добре. Нали ние се съгласихме, че управниците, като нареждат на поданиците си, понякога грешат по отношение на това, което за тях е най-добро, а пък изпълне-

нието на заповедите на управниците е дело справедливо за поданиците? Нали се съгласихте с това?

– Мисля – рече той.

Е – Помисли сега – казах. – Ти се съ согласи, че вършенето на нещо несползливо за управниците и за по-силните е справедливо, когато те нареждат против волята си нещо лошо за себе си, а в същото време казваш, че е справедливо поданиците да вършат това, което управниците заповядват. В такъв случай, премъдри Тразимахе, няма ли да бъдем принудени да признаем за справедливо тъкмо противното на това, което ти говориш? Нарежда се на подчинените да вършат това, което не е полезно за по-силния.

340 – Кълна се в Зевса, Сократе, това е съвсем ясно – отговори Полемарх.

– Особено когато това свидетелстваш ти – намеси се Клитофон.

– А каква нужда има в случая от свидетели – отвърна Полемарх. – Ето сам Тразимах признава, че управниците понякога предписват лоши неща за себе си и че изпълнението на тия неща от управляваните е справедливо дело.

– Няма съмнение, Полемархе, че според Тразимах изпълняването на нарежданията на управниците е справедливо дело.

В – И полезното за по-силния той смята за справедливо, Клитофоне. Като допуска тия две положения, той се и съ согласи, че понякога по-силните нареждат на по-низшите и на подчинените си да вършат дела, които не са полезни на самите тях, т.е. на по-силните. Ако се съгласим с това, то полезното за по-силния не би било по-справедливо от несползливото.

А Клитофон каза:

– Той твърди, че полезно за силния е това, което силният сам смята полезно за себе си. Това именно трябва да върши по-низшият и то се смята за справедливо.